

Теренски мемоари

39:271.222(495.631 Hilandar)-523.6"1973/1983"
726:271.222(495.631 Hilandar)-523.6"1973/1983"

Етнолошка истраживања манастира Хиландара 1973–1983. Други део: у Хиландару

Ранко Баришић

*Света Гора је царство без круне, држава без војске,
земља без жена, богатство без новца, мудрост без школе,
кухиња без меса, молитва без престанка,
веза са небесима без прекида, славопој Христу без умора,
смрт без жаљења.*
(владика Николај Велимировић)

Екипа етнолога коју су чинили Ранко Баришић и Мирослав Драшкић је 1973. године у Хиландару, на Светој Гори, започела са систематским истраживањима етнографског наслеђа манастира. Задатак етнолога је био да пронађу, евидентирају и класификују етнографске предмете који се налазе у манастиру. У тексту се указује на почетке рада етнолога, али и на проблеме са којима су се сусретали у свом истраживању приликом првог боравка у Хиландару.

Кључне речи: Хиландар, етнологи, предмети, етнолошка истраживања.

Хиландар је манастир који се налази у северном делу Грчке – Светој Гори атонској, на полуострву Халкидике. Основан је на рушевинама старијег манастира 1198. године трудом Стефана Немање (1166–1196) и његовог најмлађег сина Растка (Светог Саве). Током свог постојања више пута је горео, много пута пљачкан, његови су монаси одвођени у ропство, продавани као робље на пијацама Блиског истока. Монахе су пљачкали разбојници, неретко и убијали војни плаћеници различитих војски. Осим људског фактора, велике штете манастиру наносиле су и природне непогоде, пре свега земљотреси и пожари. Постоје подаци

о неколико епидемија куге, које су се из околног света прошириле на манастир и његове монахе.

Године 1463. Света Гора, па и манастир Хиландар, потпала је под турску власт. То је утицало да временом број монаха опадне, што је резултирало тиме да током XVII, XVIII и делимично током XIX века у Хиландару превладају бугарски монаси. Манастир је ослобођен од турске власти заједно са целокупном Светом Гором завршетком Првог светског рата – 1918. године. После више векова турске доминације Света Гора је ушла у састав грчке државе као самостална територијална јединица. Уговором у Лозани 1926. године, у Друштву народа, Света Гора је призната као саставни део Грчке и као јединствена у свету православна заједница, која је одувек привлачила не само стручњаке и ходочаснике већ и бројне заинтересоване појединце. Света Гора је једно од ретких места на свету где је женама приступ забрањен, иако је њен заштитник женског рода – Пресвета Богородица. На странама које следе предочавају се почети етнолошких истраживања манастира Хиландара, односно прва деценија рада на прикупљању предмета као оставштине за будућност.¹

* * *

Поново пешке силазимо ка манастиру Ивируну. Поред нас пролази полицијско возило. Тада је то једно од ретких моторних возила на Светој Гори. Међутим, не базиру се на наше аутостоперске молбе. Очигледно на Светој Гори владају неки другачији обичаји и правила. У пристаништу манастира Ивируна чека нас брод. То је онај исти прастари дрвени трабакул којим смо допутовали из Јерисоа. Он свакодневно саобраћа од Јерисоа до велике Лавре и успут се зауставља по потреби и по реду вожње по манастирским лукама. Тог јутра зором трабакул су довели из манастира Велике Лавре. Не улива нам поверење. Драшкића и мене подилази језа док га гледамо како се љуља везан за пристанишну луку, али избора ни другог превоза немамо. Време је тог јутра ведро али ветровито. Међутим, убрзо је на небу све више облака, ветар је све јачи, море све модрије, а таласи све виши. Око нас су стене и окомите провалије. Даље је дубоко море, дивље и све тамније. Отац Митрофан нам је рекао да на том делу мора у дубини има доста разних олупина још из давнина. Није баш време за путовање, али капетан нас зове и ми крећемо на пут. То је, у ствари, последња етапа пута до Хиландара.

¹ Хроника прве деценије етнолошких истраживања у манастиру Хиландару је због свог обима подељена у три наставка, који представљају целину, али се могу читати и самостално.

На трабакулу је капетан са још два члана посаде. Једини путници на прастаром трабакулу смо Мирко Драшкић² и ја. Тешимо се да је део пута до хиландарског пристаништа кратак и да ћемо брзо и, што је још важније, сигурно стићи на циљ. Трабакул креће, све се бели од таласа, небо је све мрачније, црни облаци замењују сунце, бродски мотор некако чудновато брекће. Трабакул се тешко пропиње по таласима светогорског мора и мукотрпно савлађује последњу етапу нашег пута до хиландарског пристаништа. После неких пола сата вожње мотор брода се угасио наред пучине. Далеко смо од обале, ветар је све јачи, таласи све виши и све дужи, небо се натмурило. Сунце је потпуно нестало, прекривено тамним и мрачним облацима. Испоставља се да је грчки трабакул лаган готово као перо и да се злосутно љуља. На све већим таласима брод крцка, чини се да ће се распасти сваког трена. У тренутку је завладала нека потмула тишина. У даљини сева, ветар све јаче дува, грмљавина је све јача и све ближа, море све црње. Кренули смо баш у велико невреме. Sprema се права олуја. Драшкић очајава, помиње своју породицу и то да ли ће их икад више видети. Капетан и посада не обраћају пажњу на нас, већ само гледају како да што пре поправе мотор. Успут се гласно расправљају, а на моменте и врло темпераментно убеђују. О чему ли тако жестоко дебатују? Драшкић гледа на спасилачке чамце од некакве пластике или стиропора, који не уливају ама баш никакво поверење. Брод се љуљајући све више приближава атоским стенама. Ућутао сам се и још више увио у црну јакну не би ли ме загрејала и покрио се преко главе. Бродоломи су чести у овом делу Егејског мора. Размишљам о томе да ли ће прва етнолошка експедиција ка Светој Гори завршити на оштрим атоским хридинама у побеснелим таласима светогорског мора. Ћутимо обоје и зуримо час у немирне таласе, час у небо, час у посаду која стално петља око мотора и успут се расправља. Чекамо спас, само не знамо од кога! Драшкић је упоран да уђемо у бродску штиву, а ја га упорно одговарам од те помисли. Ако се брод преврне, боље да смо на палуби, имамо више шанси за спас скоком у море и да некако допливамо до обале. Уосталом, боље да нас шиба ветар и заплускују таласи на палуби јер је у утроби брода све неизвесније. У видокругу никакве друге лађе. Кома би уопште пало на памет да изађе на морску пучину по оваквом невремену! Уздам се у капетана, потомка грчких морепловаца који већ вековима језде светским морима. Таласи носе трабакул све ближе атонским стенама. После сат времена доброг љуљања, преливања таласа преко палубе и повремене кише, мотор дрвеног трабакула је напослетку прорадио и ми настављамо пут ка пристаништу Хиландара, луци нашег спаса. Имам утисак да су нас ветар

² Мирослав Драшкић је у етнолошким круговима био познатији као Мирко Драшкић.

и олуја вратили уназад ка полазној луци. Мрачно небо и модра, скоро црна пучина су се спојили, све већи таласи преплављују бокове брода, а ми смо између. Мотор се често толико гуши и пуца да мислим да ће експлодирати или да ће се поново покварити и да ћемо дефинитивно остати наред пучине на милост и немилост буре и побеснелих таласа. Кад смо прошли поред Рта црног Арапина, киша помало јењава, као да су се таласи мало смирили. После неколико сати путовања и жестоког љуљања, повремених правих мосунских напада кише, са мотором који стално кркља и пуца, стижемо у хиландарско пристаниште.

Десно од нас назире се рушевине манастира Светог Василија, лево од нас је брдо Самарија са пристаништем. Под брдом је давно напуштена турска караула. Пролазимо поред шкоља (морских гребена), а пред нама је пристаниште са старом зградом у „Г“ профилу. У приземљу је полицијска станица, испред ње је навоз за извлачење и склањање бродова и барки кад је немирно море. Такође, у тој згради се на спрату налази спремиште за жито. Са стране зграде је стаја, сада претворена у гаражу. Зграда је оронула, стара је више стотина година. Полицијац са пушком излази из зграде и чим смо се искрцали, почиње да претражује наш пртљаг. Већ смо оуглали од тих сталних претрага, сумњичавих погледа и безброј питања на које ионако не умемо да одговоримо. Доста нам је ветра, кише, таласа, злослутних стена и сталних полицијских претрага на светогорским границама. Зажелили смо се чврстог копна.

Пристаниште је оно исто на коме је дочекан краљ Петар Први Карађорђевић 1910. године на свом првом краљевском путовању од Царске Русије, Румуније и Бугарске преко Цариграда до Свете Горе.³ На молу нас чека јеромонах Хризостом, пријатног осмеха, већ забринут што нас тако дуго нема. Одахнуо је када нас је најзад видео како силазимо с брода и поздравио нас речима: „Добро дошли на Свету Гору.“ Његова пријатна добродошлица после свега проживљеног заиста прија. Видимо да је иза зграде пристаништа паркиран војнички камион из времена Другог светског рата. У њега убацујемо пртљаг и тако олакшани настављамо пут пешице. На Светој Гори све је старо и оновремено. Зато после прастарог телефона у Кареји, временског трабакула и прастарих зграда атоских и свега ванвременог не изненађује овај камион, вероватно ратни трофеј из Другог светског рата. Близу хиландарског пристаништа море се смирило, разведрава се, престала је и киша.

Ходамо полако ка Хиландару. До њега има неколико километара, скоро сат лаганог хода. Некада је овде на брду Самарији било претхришћанско насеље. Остављамо иза себе Самарију и пристаниште и полако се приближавамо Милутиновој кули. Назив куле задржао се у

³ Баришић 2009: 253.

средњевековним манастирским повељама. Милутинова кула доминира овом долином, као какав шиљбок на вечној мртној стражи. Некада је одмах испод Милутинове куле било гумно поплочано каменим плочама. Камени остаци још се виде, а гумно одавно није у функцији. Пут нас даље води кроз хиландарско имање. Са леве стране је Савино поље, на коме монаси саде жито. Са десне стране пута назире се редови чокота винограда. Отац Хризостом каже да је то нови виноград, који је засадио наш писац Добрица Ћосић, а сазнајемо и да је он чест гост на Светој Гори и у Хиландару. Пролазимо полако поред Милутинове куле, високог морског пирга, са чијих нас висина немо гледају прохујали векови. Даље од Милутинове куле налази се раскршће пута за манастир Есфигмен. Камено гумно је зарасло у траву, а испред Милутинове куле су остаци привредних зграда. Некада су ту становали аргати који су радили на манастирским имањима, поправљали пут и камене ограде. Са наше десне стране уздиже се блага падина. Некада је ту био виноград зван Грбавица, који је рађао грожђе до пре коју годину. У време наше посете све је већ зарасло у густиш, а од виноградарске кућице остала је само гомила камења. Такође, постоји и бунар на имању који се скоро и не види јер је зарастао у дивље растиње. Успут разговарајући и полако ходајући долазимо до нове знаменитости, места где је по предању у XIV веку дошло до сусрета цара Душана, царице Јелене, сина им Уроша и многобројне царске пратње са хиландарским братством. Ту је касније подигнут камени крст. Постављен је на оронулом постаменту. Поред пута је густа шума од кипариса распоређених у правилне редове. Шуму је засадио монах Сава, односно Славибор Брајер, пореклом Чех, крајем XIX века током свог монаховања у Хиландару.

Ветар лагано повија гране кипариса, божански мир и тишина нас окружују. Понеки галеб нечујно пролети изнад нас, подсећа нас да смо на Медитерану. Пут вијуга кроз густо медитеранско шипражје. Пролазимо поред чесме подигнуте 1896. године у част доласка краља Александра Обреновића у Хиландар. После обиласка манастира краљ Александар Обреновић је посетио прве Олимпијске игре у Атини као једини страни владар који је тада посетио Олимпијаду. Чесму је у част доласка краља Александра у Хиландар саградио монах зван деда Василије. Иза ове чесме налази се зграда која је коришћена као болница, изграђена почетком XX века. На тој чесми смо се освежили и одморили, а затим наставили пут ка Хиландару.

Пролазимо поред столетне маслине коју је по предању засадио цар Душан приликом свог доласка и боравка у манастиру. Око нас је, где год поглед досеже, шума, негде гушћа, негде ређа, а приметно је да посвуда има макије. Стижемо пред Хиландар, одмарамо се на клупи.

Иза нас је црква која обележава место на коме је нађена мазга са иконом Богородице Тројеручице на самару. Историја нас прати на сваком кораку доласка и боравка у манастиру. Како ће се показати, на овом светом месту има више значајних културних и историјских споменика него било где на свету. Пре самог уласка у манастир, монаху Хризостому Столићу објашњавамо потанко наш задатак. Монах Хризостом је јеромонах по свештеничком чину, а његово манастирско послушање је библиотекар. Одлично смо се разумели и у свему се сагласио са нама. Он је и члан Савета Стараца манастира Хиландара, тако да ће нас и тако заступати у манастирском братству.

Слика 1. Манастир Хиландар.
Снимак: Ранко Баришић, 1974
(лична архива)

Улазимо у манастир кроз столетну капију и пред нама се отвара нестваран поглед на Саборну цркву, фијалу и чемпресе, који се високо уздижу у небо као да им врхови парају облаке. Двориште је окружено столетним зидинама и монашким келијама. Величанствен приказ. Остајемо неми пред столетним зиданама српске царске Лавре манастира Хиландара. После дугог и неизвесног пута најзад смо стигли на наше одредиште. Пењемо се на спрат. На врху степеништа испред Свештеног сабора нас дочекује добродушни старац Никанор, проигуман манастира Хиландара. Ту су и старац Мојсије и старац Арсеније. Улазимо у просторије Сабора (Синода).

Послужен нам је обавезни узо, грчка ракија са кафом и ратлуком, заиста права домаћинска добродошлица. Поздрављамо се као да смо стари пријатељи. Седамо за сто и почиње разговор о приликама у манастиру, о монасима и монашком животу. Детаљно објашњавамо зашто смо дошли, затим шта истражују и како раде етнолози у Србији приликом боравка на терену. Монаси нас питају за здравље, за породице, а питају и како смо путовали. Све им потанко описујемо. Монаси ме питају за године живота и после кратког времена ме упитају да ли хоћу да се замонашим, на шта одговарам широким осмехом. Очигледно имају проблема са обнављањем монашког подмладка у манастиру. То је по свим манастирима и скитовима на Светој Гори тада био горући проблем. Постојала је оправдана стрепња да Света Гора престане да постоји као монашка заједница.

Слика 2. Сабор Хиландара (пре пожара).
Снимак: Ранко Баришић, 1982 (лична архива)

У манастир Хиландар до наше посете су долазили историчари, историчари уметности, византолози, примењени уметници, архитекте, археолози, филолози, етимолози, сликари, музичари, архивари, инжењери, лекари, политичари, војници, ловци, авантуристи, многобројни ходочасници, путописци и путници намерници. Понајвише су долазили из Србије, а било је доста посетилаца из целог света. Монаси етнологе не памте. Ако су и долазили, то је било вероватно давно, па се заборавило. Са монасима налазимо много заједничких тема. Ми се распитујемо кад је ко од монаха дошао у манастир, одакле је ко родом, из ког дела Србије. Разговор се водио до касно у ноћ. Тако сазнајемо да је старац Никанор, проигуман манастира, родом из села Дивци (код Ваљева). Дошао је у манастир далеке 1927. године са шеснаест година, више гладан него сит, босоног и у ритам. Често је на путу по Грчкој или по свету.

Разговору нема краја, ноћ је већ, а ми смо уморни од пута. Смештају нас у келију са прозором који гледа на манастирско двориште. Столетна келија у којој смо је пространа и једноставна, патосана дашчаним подом који шкрипи при ходу, док су врата дрвена и масивна. У келији су два гвоздена кревета прекривена војничком ћебади, слично као у Кареји. На зиду је окачен украсни зидњак, у углу келије је лимена пећ са дужим сулундаром. Поред пећи је гомила цепаница сложена за ложење. Као осветљење нам служи стара петролејска лампа на омањем столу. То је целокупан инвентар ове манастирске келије. Све је крајње једноставно, делује више него скромно, монашки и аскетски,

као и конак у Кареји. Нема веће разлике. Вечера је једноставна, као и монашки живот. Упозоравају нас да се ван оброка не једе, тако је по типичу, али да ако нешто и поједемо, с обзиром на то да ћемо радити, то нам неће замерити. Те вечери ћемо рано лећи. Не идемо у цркву, јако је захладнело. Хиландар нема струје, те треба добро ложити пећ да би се келија загрејала. Као најмлађем, то ми је прво послушање у манастиру. Ту спада и набавка петролеја за осветлење. На неколико дана треба опрати сулундар петролејке од накупљеног гарежа. Гориво за петролејку дели се малтене на кашичицу. Петролеј се набавља у Грчкој и доноси бродом до манастира, па то „увозно“ гориво ваља штедети.

У просторији иза кухиње ћемо се хранити. Ангелис Теохарис, Грк који говори српски и који већ деценијама служи у манастиру, спрема јела за целокупно манастирско братство. Од његовог помоћника Хризостомоса, такође Грка, добијам дрва за грејање келије. Показује ми дрварницу одакле ћу узимати дрва за ложење. Количина коју добијам и коју могу ложити је ограничена, па морам да штедим. Добијам и мању количину петролеја за прву ноћ. У манастиру се, заправо, на свему штеди, па и на речима. Живи се скоро пустињачки. Недалеко од наше келије је пространа просторија која гледа на унутрашње двориште манастира и на Саборну цркву. То је пријемни салон за госте, ходочаснике, истраживаче и путнике намернике. Ту је смештен округли сто са столицама, раскошним лустером са петролејским лампама и књигом евиденције посетилаца. По зидовима су извешане слике знаменитих Срба, историјских личности које су обележиле бурни XIX и XX век у историји Србије, као и у Царској Лаври манастира Хиландара. На истом спрату је и трпезарија. На зиду изнад чела стола постављена је икона Богородице Тројеручице. Недалеко од наше келије је перионица, која има и излаз на балкон; поред ње је продавница сувенира, затим краљева гостинска соба, а мало даље просторија за састанке Сабора старца Хиландара или Синод. На истом спрату, са супротне стране, на крају ходника је купатило са два умиваоника. У купатилу је вода веома хладна, долази директно са извора из планине, простор је отворен са свих страна и промаја је, тако да боравак ту није баш најпријатнији и обично траје врло кратко. Ми смо једини гости у ово доба године. Можемо да радимо у миру, нема љубопитљивих и радозналих посетилаца (туриста) да нас ометају у послу. Највише страних посетилаца у манастир долази с пролећа и лети. Током јесени и зиме буде их јако мало.

Сутрадан по доласку, после ручка (по нашем времену је то у ствари доручак) одлазимо у обилазак библиотеке. Отац Хризостом је постао наш кустос и водич. У згради библиотеке изложени су различити црквени предмети, хрисовуље, камеје, панагије, иконе, такође пажљиво одабран

црквени текстил, епитрахиљи, наруквице и збирка тетрадрахми (стари антички грчки новац). По зидовима је окачен читав низ импозантних престоних икона. На налоњу је постављена мозаичка икона, можда најлепша коју Хиландар поседује. У библиотеци је приказана историја манастира – стотине година постојања су пред нама. У мањој просторији поред библиотеке налази се манастирски архив. Уредно сложени папири говоре о бурној и непоновљивој историји Свете Горе, о бројним догађањима током векова постојања манастира.

После обиласка библиотеке одлазимо до старе ризнице манастира, која се налази изнад старе трпезарије. Трпезарија је саграђена још у доба краља Милутина. Зидови су осликани најлепшим фрескама у Хиландару. Пењемо се уз климаве дрвене басамаке (степенице) и долазимо до врата ризнице. Пред нама се „испречила“ велика гвоздена кована брава, те се траже кључеви ризнице. Неколико монаха је требало питати и прекинути њихово свакодневно послушање да би се дошло до кључева. У манастирску ризницу се ретко улази. После дужег трагања и чекања монаси најзад налазе кључеве и ми полако улазимо. Прво што видимо је застава цара Душана, преклопљена и постављена на троугластом климавом столу прекривеном жичаном мрежом. По предању, застава је припадала цару Душану. Можда потиче из времена када је са породицом, царицом Јеленом и сином Урошем походио Хиландар 1347–1348 године. Пажљиво скидамо жичану мрежу и видимо да је застава од текстила, да је великих димензија и у веома лошем стању. Састоји се из шест делова, различито обојених и од различите врсте текстила. Местимично је поцепана, искрзана и јако испрљана. На додир неки делови заставе се претварају у прах и нестају пред нашим очима. По застави на неким местима су остаци четвороножних животиња. Слободно се може рећи да је у жалосном стању. По повратку у Београд о томе ћемо посебно обавестити надлежне. Испоставиће се да ће „спашавање“ заставе бити својеврсни ход по мукама. У ризници је сачувана средњовековна панцир кошуља, а затим и тоболци, стреле, крстови исихаста, мања збирка икона, понеки комад оружја, али и једне мамутове кљове пореклом из Сибира. Има и неколико сандука пуних старих књига. Све то тако стоји још из времена Димитрија Аврамовића, када је далеке 1846. године походио Хиландар. После прегледа осталих предмета смештених у старој ризници, одлазим непријатног утиска. Очекује нас много посла.

Сутрадан почињемо са радом одмах после доручка. Почели смо са прегледом од тзв. Белог конака. Из једне келије узимамо предмете, износимо их и стављамо у ходник. Потом одлазимо у другу келију и тако редом. После извесног времена долази до чудновате појаве. Једном изнесени предмети из келија у ходник нестају, а врата келија

се нагло закључавају. Монаси који нас пресећу не говоре ништа, али по њиховим лицима видимо да се нешто необично и чудновато догађа. Видимо да нешто није у реду. Наш посао прикупљања предмета се наставља несмањеним темпом, али и нестанци предмета се исто тако брзо настављају. Немам објашњења за тако нешто. Понашање монаха према нама се одједанпут променило. Завладао је мук. Као да се спустио некакав невидљиви зид између нас и осталих. Другог дана рада на прикупљању предмета по келијама морали смо да прекинемо са радом. Монаси су нам то саопштили врло строго, скоро претећим гласом, малтене љутитим. Повучени професионалном радозналошћу и с циљем да што пре извршимо поверени нам задатак претерали смо са својом ревношћу и јако узнемирили монахе. Све то створило је њихов отпор, а покренут је и ванредни Сабор хиландарских стараца. На дневном реду смо били Мирослав Драшкић и ја, односно наше узимање предмета. Ко зна шта су све монаси о нама помислили. Наш посао сакупљања предмета је нагло прекинут, а тек што је започео.

У трпезарији на спрату чекамо „пресуду“ ванредног Сабора стараца. Драшкић и ја ћутимо, задубили смо се у своје мисли. У свом истраживачком (етнолошко-музеолошком) заносу нисмо ни помислили да предмете које смо издвојили монаси још увек употребљавају, ма колико нама етнолозима они били архаични и аутентични. Њима су сви ти предмети били неопходни у свакодневном послушању и животу. Чекали смо пресуду Саборних стараца. Да ли ће нас истерати из манастира, да ли ће нас предати грчкој полицији или на неки други начин казнити, да ли ћемо можда скончати у затвору? Драшкић је преплашен, гласно себи поставља сва ова питања, видно је узбуђен. Помислио сам како после успешног почетка рада, доживљавамо потпуни неуспех. Нашавши се пред правом ризницом новог и непознатог, пред невероватним и непрегледним етнолошким благом, ми смо очигледно претерали, пореметили смо монашки мир и устаљени ред. Нашли смо се у тешкој и непријатној ситуацији. Монаси вероватно нису очекивали овако ревносно и систематско „чишћење“ у свом дворишту. Састанак Сабора стараца који се одржавао у просторији Синода отегао се у недоглед. „Суђење“ без суђења траје већ сатима, Драшкић се нервозно шета, неизвесности нема краја, не знамо шта се дешава и нико нас ништа не обавештава. Ударало је клепало за ручак (тј. вечеру), овај пут без нас. Нема никога да питамо за савет. Понеки монах прође немо поред нас, нити шта пита, нити нас гледа, иде за својим послушањем, тихо, као да и не постојимо. Све је крајње неизвесно. Драшкић не вади цигарету из уста, претерује са пушењем. Смирујем га како знам и умет. И мене је ухватила нервоза, али то не мења ништа. Најзад

касно поподне, скоро пред вече, долазе Саборни старци. После дуге и жучне дискусије у Сабору стараца донета је пресуда. Ми налазимо речи извињења и објашњења. Поред свега реченог, још једна невоља – у то време у Београду биле су у моди црне јакне од скаја са наглашеним раменима, подуже, скоро као какве полицијске униформе. На Хиландар сам понео такву јакну да би ме грејала. Моја црна јакна која је деловала као полицијска и узимање предмета из монашких келија очигледно се нису допали монасима. Монасима се не свиђа моја јакна, ко зна на шта их асоцира. Не преостаје ми ништа друго него да је скинем, а добијам у замену једну изношену сиву монашку мантију. Брижни, доброћудни и преблаги старац Никанор, проигуман манастира, пружа нам још једну шансу. Можемо да узимамо предмете, али под једним условом. Ако су неопходни монаху, управа манастира ће се потрудити да набави нови предмет монаху, а да стари предмет иде у збирку. Овај разговор је вођен мирно, полугласом, али крајње озбиљно. На крају, један од монаха се обратио Мирку Драшкићу речима: „Не баца се на Бога димом.“ Мислио је на интензивно Драшкићево пушење. Сетих се, поново речи Гордане Бабић изречених пред пут: „Чекају вас велика искушења!“ Њезине пророчанске речи су се још једном обистиниле.

Монаси нас на крају „суђења“ позивају на обед, за шта је крајње време, али са нама нико не обедује. После скромног јела у хладној трпезарији повлачимо се у келију, ноћ је брзо дошла. Мирослав Драшкић је веома узбуђен и дубоко разочаран. Није очекивао овако нешто, а ни овакав расплет. Предлаже ми чак да прекинемо са послом и да се одмах вратимо кући, што одлучно одбијам. Да ли ме то Мирко искушава? Морам да признам себи да сам и ја од свих узбуђења и обрта немало изненађен и уморан. Драшкић се жали на алергију. После вишегодишњег рада у музеју, алергија постаје музеалацима нека врста професионалног обољења и досадни животни пратилац. За мене је то непознаница, не марим и не обраћам много пажње. Повукли смо се у келију. Пребирам по првим белешкама, спремамо се за починак, али и сабирамо утиске од данашњег дана пуног неизвесности и изненађења. Одувек сам мислио да је у манастиру све тихо и безбрижно, да све иде устаљеним мирним током као река која лењо тече ка свом циљу, ка својој утоци, да нема никаквих непријатних узбуђења, да је све већ деценијама и вековима унапред зацртано. Био сам уверен да је монашки дан и ноћ у манастиру испуњен молитвама, послушанијима и мислима упућеним само Сведржитељу и Богородици Тројеручици, заштитници Свете Горе. Мислио сам да је време у манастиру скоро стало, да се све дешава устаљеним ритмом и без великих изненађења. После ванредних догађаја протеклог дана, морао сам да демантујем самог себе. Келијска

петролејка жмирка и баца лелујаве и све тање сенке по зиду келије. Хоће ли бити довољно петролеја за ову ноћ? Од узбудљивих догађаја током протеклог дана заборавио сам да тражим додатну количину петролеја. Ложим пећ, дрва има, а ми сабирамо утиске. Келију сам добро загрејао и прија нам топлота, необична тишина је свуда око нас. Још један дан у манастиру је на измаку. Припремамо се за починак.

Наше размишљање изненада прекину неколико снажних и јаких удараца у врата келије. У келију нагло ступа монах. Када сам устао са кревета, преда мном стоји висока мушка фигура безмало два метра висине, широких плећа као у античког атлете, крупних шака као рударске лопате, округлог лица обрубљеног густом црном брадом. На њему је монашка риза, црна и изношена, камилавка набијена скоро до обрва. Гледа нас строго и оштрим погледом прелази са Драшкића, па на мене. Пролазе секунде дуге као сати. Немо се гледамо. Шта ли смо опет згрешили? Овог монаха нисмо до сада срели. Његова крупна монолитна фигура одудара од високих, али мршавих светогорских монаха. У нашу келију ступио је монах Григорије. И пре него што смо било шта проговорили, дубок баритон нас строго упита: „Из Србије сте?“ Једновремено одговарамо, преплашени и потпуно збуњени предходним непријатним и немилим догађајем. Лице монаха Григорија се тада развуче у пријатан осмех и широким покретом руке позива нас у своју келију. На неколико корака од наше келије где смо смештени, на истом спрату, налази се и његова монашка келија. Радо се одазвасмо на тај добродошли и неочекиван позив, који се не одбија. За његову келију пре би се могло рећи да је апартман који припада неком богаташу залуталом на Атос. То је још једно велико изненађење у манастиру (стилски сто и стилске фотеље, стилски орман, тросед). Овај предиван амбијент употпуњава велика украсна петролејска лампа, дебео саг у који нога посетиоца утоне, посебна просторија која гледа на башту, уређен балкон са саксијама разног цвећа. Ентеријер келије монаха Григорија уређен је са укусом и мером. За једног Светогорца потпуно одудара од осталих крајње скромних и аскетских монашких келија. Григоријева келија је добро загрејана. На столу нам је послужена кафа са разним мирођијама и грчким ратлуком. Опојни мирис домаће ракије нас подсећа на завичај. Мирис кафе и ракије употпунио је прелепи амбијент, па се осећамо као код куће. Необично је за манастир и за једног монаха да му келија толико одудара ентеријером од осталих монашких просторија, чак и од келије проигумана старца Никанора. Кафа и ракија нас опуштају и помало опијају! Отац Гриша, како ћемо га убудуће звати, прави је народни поп који хоће све да зна, љубопитљив, али пре свега гостопримљив. Окреће све на шалу. Као уснут нам прича,

дубоким басом, како у Хиландару испод нас има неколико подрума под земљом, и то у неколико спратова. Ту, каже отац Гриша, има довољно простора за затвор за радознале етнологе који свуда завирују и којешта запиткују и све пипкају и само носе, ко чума децу. Очигледно хоће да нас заплаши. Посебно место у тим подрумима чувамо за „Титиће“, алудирајући на то што сам тада као кустос радио у Музеју 25. мај. „А ти, докторе“, каже Драшкићу, „куд водиш овог Титића у манастир? И тебе морамо за казну у подрум!“ Смеху, шалама и задиркивањима нема краја. Онда се опет обраћа мени: „Па добро ти стоји она црна јакна, ни полиција нема боље.“ Опет прасне у смех. Отац Гриша нам предлаже да ипак обиђемо манастирске подруме јер ко зна чега све има у столетним подрумима (да се припремимо, за сваки случај). Признаје да у ствари у подруму никад није ни био, уз обавезни смех. Каже да му се у притвор баш и не иде. Код оца Грише у келију долази још неколико млађих монаха и у причи и шали наши неспоразуми полако нестају. Касно у ноћ, уморни од узбуђења и помало опијени од ракије, разилазимо се ведре духа, растајемо се као дугогодишњи пријатељи. Ми идемо на починак, а монаси се спремају за вечерњу молитву. На растанку Мирослав Драшкић помало прекорно рече Гиргорију: „Брате, Гришо, ти си нас баш уплашио.“ На то се Григорије и ми с њим још једном од срца слатко насмејасмо. На растанку поп Гриша у поверењу на уво ми тихо каже: „Не играј се, дете. Бог све види, све чује, све памти, све зна.“ Ваљда тако мора буде. Прво да се наљутимо једни на друге, а онда да се слатко нашалимо на сопствени рачун. Сада ће нам ваљда и посао кренути на боље. Дубока и тамна ноћ пада на Свету Гору, тишина осваја Хиландар. Одлазимо у нашу келију. Великом муком смо дошли до нашег циља, до манастира Хиландара, али сада још више верујемо да ћемо ми ипак извршити наш задатак. У ваздуху, после свега, лебди питање – шта ли нас још све чека?

Већ следећег дана крећемо у Јужну малу или Руску малу, како су је некад називали. У том делу манастира, где су зидови камени, а под од натрулих балвана и дасака, скоро све монашке келије су већ одавно напуштене. Понеке нису отворане и по читав век. Претпоставља се да су оне препуне предмета који нас интересују. При томе, нећемо узнемиравати монахе. Како смо сазнали, ни проигуман Никанор ни јеромонах Хризостом не знају шта се све налази у келијама Јужне мале јер њома није сигурно пролазити, па је монаси избегавају. Испада да је то најнесигурнији део манастира.

Од нашег доласка време се пролепшало, сунчано је, ветровито, али је ноћу и ујутро прилично хладно. Настављамо са трагањем. Једног преподнева у једној од келија проналазим поред старог кревета доста различитих ствари – керамичке судове, месингане свећњаке, остатке

преклада, понеки комад алата који је потпуно зарђао. У прабини која је овде нормална појава Мирослав Драшкић добија поново напад алергије, а ја све те предмете хватам голим рукама, не марим за прашину и алергију. Мирко Драшкић одлази у келију за лек против алергије. Остајем сам у Јужној мали да и даље претражујем. У последњем низу на задњем спрату Јужне мале, из једне келије оронуле од времена чујем тиху молитву. То је глас оца Михајла Дике, који ко зна који пут ишчитава своју дневну молитву. Једва чујно, помало неразговорно, његов глас полако се губи међу хиландарским зидинама. На тренутак је завладала тишина. Уз шкрипу, полако се отварају врата његове келије. На вратима застаје отац Михајло Дика. Гледамо се дуго, можда цео минут. Хоће ли опет бити грдње и проблема? Нешто ми тихо говори и руком ме позива у келију. Улазим у келију оца Михајла. У келији једно време ћутимо и немо се гледамо. Келија је скромна, монашка, аскетска, без икаквих украса, тек мало загрејана, без намештаја и са гвозденим креветом. Отворено камено огњиште је препуно пепела, а у њему тек неколико запаљених грана које догоревају. Понудио ме кафом и ракијом и започеше питања. Ко сам, одакле сам, где и шта радим, какво ми је здравље, како су ми родитељи, имам ли браће и сестара? Током нашег разговора сазнајем да је његово послушање у манастиру – пекар. Он пече хлеб за све монахе, за све путнике намернике, научнике и аргате који гостују у манастиру. Отац Михајло наглашава да је завршио средњу школу. Покушавам да га наговорим да у његовој пекари направим неколико снимака како ради, тј. како припрема и пече хлеб за монахе и манастирске госте. Одлучно ме одбија, неће ни да чује о томе. Поучен претходним искуством, не инсистирам. Наш разговор је прекинут, завлада мукла тишина. Већ сам помислио да сам несмотрено прекинуо нит нашег контакта који смо баш лепо започели, кад ми он изненада рече: „Ево сам ти спремио нешто предмета за твоју работу.“ Пријатно сам изненађен и помало затечен. Отац Михајло ми показује бројанице и казује ми причу о њима. Једна од најмоћнијих молитви у православљу обавља се са бројаницама. Колевка молитве са бројаницом је Света Гора атонска. Стога је бројаница највећи дар који Хиландарци пружају путницима намерницима и свим људима добре воље: „Овом се молитвом треба устрајно и упорно бавити. Бићеш сам себи сведок колико богатство она доноси твојој души.“ Каже ми још отац Михајло: „То су мир, радост, спокојство, усрђе, љубав према ближњем, ревност, бодрост на послу, лакоћа тела, животни оптимизам. А подобност те молитве је у једноставности и краткоћи. Њезина моћ проистиче у помињању имена Божијег.“ Молитва гласи: „ГОСПОДЕ ИСУСЕ ХРИСТЕ, СИНЕ БОЖИЈИ, ПОМИЛУЈ МЕ ГРЕШНОГА!“

Бројаница се носи на корену леве руке. У паузи на послу, на путу за радно место, када нешто читаш, узме се бројаница у десну руку између кажипрста и палца и код сваке кугле чворића изговарају се речи молитве. При томе треба одложити све друге мисли, дисати успорено и умерено. Отац Михајло још ми казује легенду о томе како су бројанице настале. Према предању, још одавно је један светогорски калуђер покушао да направи бројанице од вуне како би лакше одбројавао молитве. Међутим, нечастиви му то не даде, већ му је стално и упорно расплитао чвориће на бројаници. Једном се јави анђео, те научи калуђера како да уплете чворић који се састоји од седам крстова. То је један од најсложенијих чворова на свету. Нечастиви то не могаше расплести, те бројанице остадоше заувек. У манастиру се моле и Богородици Тројеручици, игуманији Хиландарској. Молитва гласи: „Пресвета Богородице, спаси ме грешног. Свети (име светитеља), моли Бога за мене грешнога.“ Бројанице се носе за молитву, никако као украс око врата или као помодна играчка око руке. Према бројаницама треба гајити пуно поштовање. Монаси који плету бројанице и сами се моле током рада, па су тако бројанице освећене и плод су саме молитве. Бројанице могу да имају и по тридесет три, педесет, сто чворића, док су оне од три стотине чворића врло ретке.

На крају разговора (на растанку) отац Михајло препоручује да добро промешам фиксир кад развијам фотографије. Питам га одакле му то знање о фотографији. Из његовог одговора сазнајем да је завршио средњу школу за фотографе. То ми саопштава озареног осмеха и каже ми још за оца Митрофана да је велики зналац фотографије и одличан фотограф, што сам већ сазнао у Кареји у Хиландарском конаку. Тако полако упознајем унутрашњи живот Хиландараца, као и то шта су првобитно били пре него што су се замонашили и дошли у манастир. Опраштам се од оца Михајла као стари знанац и настављам своје трагање. Све добијене предмете носим у збирку. Поред поучних прича и нових сазнања о Хиландарцима, добијам и занимљиве и лепе предмете за музеолошку збирку која се све брже умножава. Уто долази Мирко, презадовољан нађеним музеалијама. Хвали ме код оца Михајла и у шали напомиње: „Придолазе млађи етнолози.“ После овог комплимента одлазим у даљу потрагу за предметима. У суседној келији проналазим један порцулански пехар прекривен столетном прашином. Препознајем на предњој страни пехара текст исписан готицом, вероватно немачком. Откуд немачки порцулански пехар у Хиландару?

Касније сам од оца Хризостома сазнао да је у Јужној мали то некада била келија монаха Саве Хиландарца, Чеха, у миру (пре монашења) званог Славибор Брајер. Он је већ као замонашен дошао у манастир Хиландар крајем XIX века. Рођен је 8. јула 1837. године у Кутној Хори,

рударском граду у Чехословачкој, недалеко од Прага. Отац му је био фабрикант. По рођењу је био римокатоличке вере. Славибор је прво радио на имању свог оца. Поред тог посла радио је на уређивању архива Кутне Хоре. Његова браћа су материјално пропала и упропастила очево имање, тако да је Славибор остао без икаквих финансијских средстава, па је кренуо пут манастира, повевши са собом и своја три штићеника. Са њима прво краће време борави у Костолцу код земљака Вшетечке, власника рудника. Ту се дуго не задржава. Ускоро прелази у околину Лесковца (1879. године). Ту се упознаје са архимандритом Василијем, представником хиландарског метоха у Нишу. Од архимандрита сазнаје доста о Хиландару, животу монаха у манастиру и свеукупном уређењу Свете Горе. У Рударима код Лесковца прелази у православље. На Цвети 1883. године обрео се у Хиландару, где се замонашио и примио монашко име Сава, по Светом Сави. Да би био прихваћен од стране братства, монах Сава је радио на манастирском пристаништу, потом у воденици и у столарској радионици при манастиру. Године 1894. поверено му је вођење библиотеке манастира и уређивање архива. Када је 1896. године краљ Александар Обреновић дошао у посету у Хиландару, одликовао је монаха Саву орденом Светог Саве. Српска православна црква, са своје стране, доделила му је чин архимандрита. Због манастирских послова путовао је у Аустрију, Немачку, Цариград и Русију.

Недеља је дан када се не ради у Хиландару тако да нам је мали предах од сакупљања предмета добро дошао. Одлазимо до богомоље Свете Тројице или Спасове воде, како се још назива. Јеромонах Хризостом, Мирослав Драшкић, Грк Кирије, археолог из грчке службе заштите, и ја узбрдо идемо корак по корак. На Спасовој води придружује нам се још један монах. Док идемо ка врху, повремено застајкујемо и одмарамо се. Како дан пролази, све је топлије. Свуда околу је скоро непроходна шума, тако да се понегде пробијамо кроз густиш од пинија, агава, чемпреса, борова и другог растиња. Ветар слабије дува, врло је пријатно, чак топло за ово доба године. Када смо се испели до врха брда, наилазимо на руине некада лепо уређеног црквиста. Капела и конак су у рушевинама, камена ограда још је видљива, башта је одељена од простора у којој су црква и конак. Током конзерваторских радова шездесетих година двадесетог века урађено је много на преуређењу овог занимљивог и значајног историјског споменика културе. Тих година екипа конзерватора је, између осталог, под степеништем улаза у богомољу открила један средњовековни керамички путир глеђосан зеленом бојом.

Овде нам јеромонах Хризостом казује легенду о Светом Сави, о томе зашто је Свети Сава одабрао баш ово место за градњу овог лепог, али

скромног здања. Наиме, Свети Сава је долазио овде због размишљања и монашког тиховања да би Свевишњем био ближи у својим усрдним молитвама. Једног дана напала га је змија дужине неколико метара. Борио се цео дан с њом, а није било никог да му помогне. Ипак, на крају је успео да савлада нема. У спомен на јуначко дело, на побеђену змију послату од самог нечастивог да онемогући српског светитеља у његовом великом и племенитом подвигу, он на том месту подиже цркву названу Спасова вода. Црква потиче из XIII века и у њој има очуваних фресака из тог времена. Обилазимо ово мирно место пуно растиња и препуно лепих мириса, са кога се пружа предиван поглед на Хиландар. Уз разговор правим неколико снимака за успомену на наш излет на Спасову воду. Враћамо се до манастира на скромну монашку вечеру. Из даљине чујемо одјек хиландарског клепала које се пробија кроз густо шипражје и шуму Свете Горе. Делује помало нестварно у овом мору зеленила. Зелени путир који је пронађен на Спасовој води већ је одавно нашао место у манастирској библиотеци. Касније ће ми о том путу причати архитекта Слободан Ненадовић, који га је и пронашао шездесетих година двадесетог века приликом рада на рестаурацији тамошње цркве.

Пронађене предмете смо у почетку сакупљали у делу на првом спрату под дрвеним степеништем које води на спрат у просторију Сабора. То је било само привремено решење. Било је неопходно пронаћи прикладније место за чување предмета. Монаси нам помажу у нашем сакупљачком раду кад немају друго послушање, понајвише јеромонах Хризостом (библиотекар). Ми бисмо желели да урадимо што више док боравимо у манастиру, јер нам је боравак временски ограничен.

Изненада, тих дана у манастир дође неколико посетилаца из Србије. Одмах се залећу на предмете и узимају их као „сувенире“, као да су у самопослузи. Случајно сам се ту затекао и покушавам да их одговорим од намере да те „сувенире“ понесу са собом, али безуспешно. У последњи час однекуд се појављује отац Григорије и својим громким гласом и стаменом појавом која улива беспоговорно страхопоштовање почиње да заводи ред. Одржао им је лекцију о неморалу и узимању туђег, нешто од божјих заповести. Посебно им је нагласио да је узимање туђих предмета један од смртних грехова. Незвани посетиоци вратише што су узели и одоше љутити из манастира, без речи, без поздрава и без понуђеног обеда, незнано куд, али и без „сувенира“. Касније исте вечери седимо у Гришиној келији удобно заваљени у фотеље, испијамо кафу и пијуцкамо ракију. Скупило се неколико монаха и почиње прича. Начуљили смо уши и слушамо анегдоту по којој је отац Григорије требало да постане милиционер, а он отишао у свештенике!

Размишљам о томе да је можда наш поп Гриша погрешио професију. Све сам то рекао јеромонаху Хризостому. Дуго ме гледао, па ми је на то одговорио: „Нема нама ништа без наше народне милиције.“ Сви скупа прсли смо у громогласан смех. У манастиру некад зна да буде врло весело, а монасима не недостаје духовитост.

У приземљу манастира изнад подрума налази се простор који је одговарао за привремено склањање предмета. То је простор житарнице која нам служи као депо за складиштење предмета док не завршимо проналажење, инвентарисање, снимање и конзервацију. Поред предмета ту је и грађевински материјал, који се одраније ту налазио. Током нашег првог боравка прикупљено је на стотине предмета, а да притом нисмо прегледали све келије, подруме, параклисе и таване. Ни сами монаси нису веровали шта смо све пронашли. Изненадило их је богатство и разноврсност предмета. Пре него што смо пошли на пут, сматрало се да у Хиландару и није остало много предмета, нарочито не оних који потичу из средњег века. Честе промене власти, бројни ратови и буне, проласци турске ордије (војске) преко Свете Горе, напади гусара и разбојника, али и других армија свакако да су утицали на живот монаха и њихове свакодневне потребе. Келије манастира редовно су пљачкане, па се тачно и не зна шта је све украдено, однето и уништено у манастиру, монашким келијама, скитовима. Познато је да су и колекционари посећивали манастире на Светој Гори, да су откупљивали или добијали на поклон вредне старе књиге и предмете за своје колекције. Исто тако, путујући трговци су по читавој Светој Гори за мању надокнаду долазили у посед многих предмета, што је узроковало сиромашење манастирских ризница.

Како време нашег боравка одмиче у раду нам све више помажу и монаси. Задобили смо њихово потпуно поверење, нарочито оних млађих. Доносе у стару трпезарију предмете, ту их проперу колико-толико како би их инвентарисао, а затим снимии. Врло брзо су ми све позадине испрљане. Зато посуђујем неке употребљаване беле плахте од куvara Ангелиса, али су се и оне убрзо испрљале. Журим да завршим посао, да инвентаришем и да снимим што више предмета. Проблем чини и то што су бројни предмети кородирали и били толико прашњави да се натписи и украси на њима скоро не виде. Све је хладније, а дани све краћи. Сунчани интервали погодни за снимање такође су све ређи и краћи. Дешавало се да по цео дан буде облачно и тмурно, тако да је фотографисање предмета отежано. Вештачки извори светла су за наш рад недоступни. Агрегат постоји, али се укључује само за манастирску славу Ваведење Пресвете Богородице (четврти децембар по новом календару), дакле, једном годишње, као што нам је то још у Београду наглашено. За манастирску славу сваког четвртог децембра у

манастир долази много гостију, како из Србије и Грчке тако и из других светогорских манастира, али и из удаљених прекоморских земаља. Скупи се огroman број ходочасника.

Током инвентарисања сваки предмет добија свој број. Радимо дању, па и по ноћи. Текстилне предмете снимам под светлошћу петролејских лампи неколико ноћи узастопце. После неколико дана таквог снимања, долази полицајац са пристаништа и почиње да се распитује шта то ноћу светли из просторија код Сабора. Сумњичаво ме посматра. Црну јакну сам заменио мантијом, а већ дуже смо у манастиру. Није сигуран да ли сам искушеник или преобраћеник или нешто треће: „Помажу нам за славу“, објашњавају монаси. Полицајац одлази, по природи сумњичав, али чини се да није баш убеђен у нашу „помоћ“ манастиру. Кроз векове постојања монаси су научили да се пред влашћу сналазе како знају и умеју – за све прилике и неприлике они имају спремно објашњење и логично оправдање. Зато су толико дуго векова и опстали на немирном тлу Свете Горе.

Једног дана, обилазећи ред манастирских просторија из XVII века, непосредно изнад пекаре, наилазимо на необичну и пространу келију. У њој је смештено у правилним редовима неколико скамија, школска табла са кредом и шестаром и пећ за ложење на дрва. Изгледа као права правцага учионица. Каква је то школска учионица, чему ли служи и откуд она усред манастира? Отац Хризостом и отац Григорије брзо су се нашли на лицу места. Монах Григорије Марковић ми каже како ћу да научим грчки језик кад ме замонаше са све камилавком на глави и искушеничком ризом, уз обавезан заразан смех. Јеромонах Хризостом Столић ми објашњава да сви монаси који су преузети из неког од манастира на Светој Гори обавезно постају грчки држављани и самим тим морају да науче грчки језик. Отуд и учионица у манастиру. Сви српски монаси искушеници који су дошли из Србије или дијаспоре прошли су кроз ту учионицу. Одмах сам сео у клупу и започиње мој први манастирски „искушенички“, школски час. У клупи се присећам свог знања грчке азбуке из средње школе, сричем као основац: „Алфа, бета, гама, делта, епсилон, зета, ета, тета, јота, кана, ламба, ми, ни, кси, омикрон, пи, ро, сигма, тау, испислон, фи, ни, пси, омега“ и ту се моје знање грчког језика завршава. Сунђера у учионици нема, одавно је потрошен јер су некада за брисање школске табле употребљавали природни морски сунђер.

Одмах прелазимо на други школски час, на типик Свете Горе атонске, који је веома важан за литургију. Сваки монах мора у потпуности да се духовно очисти и да прими опроштај од игумана манастира, те да се причести. „Јер није подобно“, каже јеромонах Хризостом, „причестити се сваком од нас без страха и без суда, ни свагда ни нигда. Монаси се

причешћују једном до два пута недељно. Велики је кривац онај коме ни толико не дозволи игуман. Они који долазе на причешће имају да отпевају обичну службу и да један другоме чине обична метанисања, дајући им опроштај“.

У учионици је завладала тишина. После предавања мојих нових „професора“, одлазим из учионице са новим сазнањима из манастирског типика, али и са новим предметом за збирку. Реч је о шестару који се користио у учионици. На њему нема шиљака на крају кракова, а дрво је већ сазрело за конзервацију. Предавање је завршено, клепало позива на обед, а ја идем путем житарнице са још једном музеалијом. У манастиру смо пронашли алате за израду и оправку одеће, мере и калупе за камилавке, калупе за израду обуће и опанака, аршине, маказе, шнитове, *утије* (пегле) за пеглање ногом, *дахте* (даске за пеглање) и др.

Пре него што смо кренули из Кареје за Хиландар, отац Митрофан ми је поверио једну кожну торбу. У њу је стављао сву пошту за Хиландар која је стизала у Кареју, како службену тако и ону приватну за монахе. Ту у Кареји пошта се распоређивала за све светогорске манастире. Кожна торба ми се веома допала. После дужег наговарања и уз монашки благослов дадоше ми је у збирку. Та кожна торба је деценијама „путовала“ од Кареје до Хиландара, а монаси кажу и ван Свете Горе. Монаси нису знали да ми кажу ко је и када донео у Хиландар. Затекли су је у манастиру још много пре доласка старца Никанора, тада најстаријег хиландарског монаха и проигумана.

Збирка предмета је сваким даном нашег рада постајала све бројнија и разноврснија. Сакупљени предмети су најчешће направљени од текстила, дрвета, метала (гвожђа, бронзе, месинга, бакра, олова), стакла, коже, печене глине, порцелана, рожине и седефа, а веома ретко од алуминијума. Од занатских помагала пронађени су различити алати за зидарски, ковачки и поткивачки, обућарски, кројачки, бачварски, коларски, дрводељски и кујунџијски занат. Сачуван је и прибор за лов и риболов, као и алат за прераду воска и прављење свећа. Поред наведеног, у збирку су уврштени и алати за поправку оружја. Ту су и два већа ножа, за које се у први мах сматрало да служе за обраду рибе, а у ствари су некада употребљавани као сечива за лешење коже. Све што је пронађено од пољопривредног алата, прибора за лов и риболов, као и стари, давно употребљавани чекрци, помоћу којих су монаси на дужим конопцима подизали терет у високо постављеним келијама, пренети су у житарницу. У згради пристаништа смо пронашли и касније пренели у манастир стаклене лопте за држање рибарских мрежа на површини мора.⁴

⁴ Више видети у: Андоначас 2016.

Владичански штапови, украсне порцуланске вазе, порцуланско посуђе, предмети у култу, иконе, кандила, крстови, ручне кадионице и красовуље су предмети којих има у изобиљу. Такође, у манастиру је пуно текстилне монашке одеће: стихара, сакоса, епитрахиља, наруквица, омофора великих и малих, аера, надбедреника, антимиаса. Поменуће црквене одежде богато су орнаментисане и у различитим бојама. Боје код црквених одежди су изузетно важне, јер свака има посебно симболично значење – бела је симбол радости и чистоте; црвена означава крв коју су пролили Исус Христ и његови следбеници; зелена је нада на вечно блаженство које је стечено заслугама Исуса Христа и даром Светог Духа; црна и пурпурна су слике кајања и жалости.

Пронађено је и много различитог покућства, прибора за јело, посуда за припремање хране за монахе и ходочаснике, али и за њено чување. Такође, очувано је доста керамичких судова за воду, али и за чување жестоких пића. Пронађене су и стаклене боце за мелеме и лекове, мувари, мања збирка медицинских инструмената, као и разноврстан болнички инвентар. Хиландар је имао своју болницу која је сачувана све до нашег времена. У болници, над креветом, налази се икона Светог Николе, рађена у стилу италокритске иконографске школе, датована у XVI–XVII век. Боје су још увек свеже, изгледа потпуно очувано. Лик Светог Николе на икони плени својим миром. Поред болнице налази се стоматолошка ординација са зубарском столицом поред које је ножна педала за покретање стоматолошке бургије којом се поправља зуб.⁵

Једног дана сам пронашао гвоздени предмет непознате намене. Дуго сам размишљао чему је могао послужити. Искован је од једног комада гвожђа, дугуљаст и четвртаст, са проширеном основом. Дно округле проширене основе је у облику грчког слова „омега“, ивице су оштрих бридова, па претпостављам да је употребљаван за обележавање опеке. Међутим, та прва мисао временом је отпала јер сам установио да су келије Хиландара покриване каменим плочама, а кров Саборне цркве оловом. Цреп за покривање кровова се мање употребљавао у манастиру, нарочито не обележен. Цреп за покривање кровова је релативно скоро ушао у употребу. Остаје ми да, као и друге предмете, опишем и фотографишем и да настојим да у Београду пронађем што више података, а за овај предмет да установим и његову намену.

Грнчарију налазим у скоро свакој келији. Она је углавном пореклом из Србије, направљена током XVII, XVIII, XIX и XX века. Монаси су их доносили са собом у својим бисагама из родног места да би их подсећала на домовину и родитељски крај. Има керамичких предмета старих и по више стотина година, као што је, на пример, пехар донешен

⁵ О хиландарској болници више видети у: Баришић 1991б.

са богомоље Спасове воде. Тај је пехар у манастирској библиотеци и датиран је у XIV век.

Један део подрумских просторија је пун старих амфора које су употребљаване за чување маслиновог уља. Оне су ту постављене давно, можда још у време настанка манастира. Монаси ми објашњавају да су у време опсада у тим амфорама монаси чували воду за бранитеље манастира, али и за појење стоке коју су чували унутар зидина. У пространим дебелим манастирским зидинама има места и за шталу. Ту се налази и млин за со, као и стари ћерам.

Непосредно поред просторије Сабора налазим мању просторију са више комада хладног и топлог оружја. Просторија је влажна, што је изазвало корозију и знатна оштећења. Да би ушао у њу, морао сам да пузим, јер је то некада била манастирска скривница. Налазила се иза једног мањег ормана, тешко видљива за радозналост посетиоца. Поред тога, и по другим келијама и на другим најневероватнијим местима било је старог оружја. Према процени, радило се углавном о ручно рађеном оружју насталом током XVIII, XIX, па и XX века. Нашло се ту неколико револвера пореклом из Аустроугарске, али и других земаља западне Европе. Такође, нашао сам и неколико турских бодежа, сабљи и јатагана са корицама старијег датума.

Сви ходници манастира су попуњени зидним сатовима који су обложени дрвеним стилски обрађеним кутијама, што се дивно уклопило у дуге манастирске ходнике. Зидни сатови су украшавали просторије око Сабора, али и ходнике који воде ка келијама. У манастирским келијама сачуван је понеки зидни или стони сат, што је додатно обогатило збирку предмета. У Хиландару је важеће време византијско. Свако јутро почиње од јединице, ноћу се време не броји, јер је то време одмора, те се тада куцање сата не чује.

Повсуда проналазим делове (па и целе окулусе), вероватно скинуте са кубета Саборне цркве. Почетком XIX века вршени су велики грађевински радови на кубету Саборне цркве, па су и прозорска стакла – окулуси, замењена. Срећом, већина окулуса није однета и тако су сачувани. Нађене окулусе прикупљам у збирку и инвентаришем. Надам се да ће их неко неком приликом објавити.

Понекад ноћу чујемо завијање звери. Кажу нам да у густим шумама Атоса има разнолике шумске дивљачи. Атос помало личи на дивљу ботаничку башту, тако да својом скоро па нетакнутом природом привлачи бројну дивљач: шакале, лисице, рисеве, вукове. Причају ми монаси да су понекад и медведи долазили чак са Халкидикија на Свету Гору. Пре нашег доласка у Хиландар, вук је напао последњу мазгу коју је манастир чувао. Завијање дивљих звери нас буди ноћу, али смо у

сигурности дебелих манастирских зидина. Како ми је испричао кувар Ангелис, гладни вукови траже храну, понекад улазе у манастирску башту и наносе штету усевима. Када се звери на Атосу намноже, крену ловци у лов, у хајку. Не једном је понеки монах страдао током ловне сезоне на Светој Гори. Препуштајући се молитви и монашком тиховању на неком пустом и забитом месту у шушкању грања, непажљивом ловцу учини се да је дивља звер, запуца и тако страда монах.

Од доласка у манастир желим да упознам неког исихасту или подвижника и да га испитам на етнолошки начин. Почињем са прикупљањем података о њима, али они су обавијени велом тајанствености. Не зна се када и где ће доћи, ни у који манастир приступити. Сазнајем од Хиландараца да подвижника највише има у светогорској каменитој пустињи званом Каруља, смештеној на јужном делу Атоса. Ношење обичног одећа њима није било дозвољено. Пустињак је обавезно морао носити крпе и изношене мантије, као и сандале са вуненим чарапама (како лети тако зими). Српски монаси у манастиру су били познати по томе што су носили опанке на ногама све до половине XX века. Каруља је каменит и пуст предео са безброј пећина и скровишта у којима могу да обитавају исихасти и пустиножители. Они се хране рибама које им остављају рибари после улова, корењем, травама, смоквама, дивљим воћем и разним бобицама. Понекад се спусте до матичног манастира, где их гладне и испоштене нахране, добију нешто хране и одеће, па се онда врате до својих пустињачких станишта. Неки исихасти живе у колибама или усамљеним озиданим келијама и раде као иконописци, понеки ткају торбе од козје длаке. Мало пустињака се бави воскарским занатом – гаје пчеле, од којих добијају мед и восак за прављење свећа. Свеће које се употребљавају на Светој Гори су искључиво од пчелињег воска и праве их пустиножители. Исихасте (подвижници) се баве и украшавањем керамичких судова. То су углавном тањери налик онима који су узиђивани изнад пиластара саборних цркава и манастирских конака у средњем веку; обојени су живим бојама, богато глеђосани у правом византијском маниру. Понеки исихаста или анахорета прави бројанице од шкољки, канапа или дрвета, ретко од ћилибара. Исихасти су вешти и у прављењу предмета за свакодневну употребу, као што су дрвени сланици, који су издељани простим сечивом, без посебних украса и често необојени. Примерци манастирског покућства су ручно обликовани и углавном украшени крстом у средини. Исихасте ручно праве и ћасе (мање посуде), тањире, посуде за чување хране и зачине; дрвене чаше, крстове, кашике, дрвене ножеве за сечење хартије и чешагије за леђа.⁶

⁶ Детаљније видети у: Татић 1929.

У манастиру по келијама покушавам да пронађем вотиве о којима сам нашао податак у стручној литератури. Први их је споменуо наш познати етнолог Сима Тројановић. Постављам себи питање на које немам одговор. Како је Сима Тројановић сазнао за те вотиве у Хиландару? Налазим збирку вотива у просторијама библиотеке Хиландара, где се чува и архив. Спаковани су у картонску кутију и увијени у хартију, као да су унапред припремљени и као да су неког годинама чекали. Кутија у којој су били спаковани гурнута је испод полице, тако да их није било лако пронаћи. После проналаска збирке вотива намеће се питање да ли је Сима Тројановић, етнолог и оснивач Етнографског музеја у Београду, долазио у манастир Хиландар. Ако је био у манастиру, када је долазио и да ли је пронашао поред вотива још нешто? У Хиландару једно питање отвара друго, а многа најчешће остају без одговора. По урезаним натписима, годинама и пунцама, установио сам да вотиви потичу из XIX века и да су направљени у царској Русији. Вотиви су углавном правоугаоног облика, од сребра или посребрени. Њих су бројни ходочасници поклањали манастиру, најчешће за оздрављење. Мотиви на вотивима су обично делови тела који су оболели, па се за њих тражило оздрављење.⁷

У трагању за предметима проналазим и један чудноват од стакла, облика *додекаедра*, дванаестостране коцке са урезаним зодијачким знацима. Чудновато је да на Светој Гори нађем овакав предмет. Овај стаклени додекаедар је по облику, украсима и натписима јединствен предмет на Светој Гори, па и шире, у европским размерама.⁸

Већ приликом првог боравка на Хиландару схватамо да се у њему налази много предмета који су слични онима који се чувају у Етнографском музеју у Београду. Хиландарски монаси, иако дубоко уроњени у срж православља и светогорског начина живота, нису се одрекли свог српског порекла. Торбе које су на својим монашким плећима донели из родног краја биле су пуне предмета који су постали неми сведоци времена и простора у којем су настали. Многе предмете су им поклонили пријатељи и рођаци или су поклонили ходочасника из Србије и дијаспоре.

Наставиће се...

⁷ Тројановић 1911: 210; Баришић 1991а: 40.

⁸ Баришић 2000: 239–248.

Библиографија

- Андонарас, А. (2016). Стаклени рибарски пловци из манастира Хиландара и са других локалитета у Грчкој. У: З. Ракић и С. Пириватрић (ур.), *Девета казивања о Светој Гори*. Београд: Друштво пријатеља Света Горе Атонске – Задужбина Светог манастира Хиландара.
- Баришић, Р. (1991а) Метални вотиви манастира Хиландара. *Свеске друштва историчара уметности СР Србије*, бр. 22, 40–48.
- Баришић, Р. (2009). Политичка и дипломатска мисија краља Петра I Карађорђевића у Петрограду, Цариграду и манастиру Хиландару 1910. године. У: Љубиша Васиљевић (ур.), *Крушевачки зборник XIV*, Крушевац: Народни музеј Крушевац, 253–268.
- Баришић, Р. (1991б) Болница манастира Хиландара и њен инвентар. *Архив за историју здравствене културе Србије*, год. 20, бр. 1–2, 31–45.
- Баришић, Р. (2000). Хиландарски стаклени додекаедар. *Саопштења XXX–XXXI*, 239–248.
- Татић, Ж. (1929). *Трагом велике прошлости*. Београд: Графички уметнички завод Планета.
- Тројановић, С. (1911). *Главни српски жртвени обичаји*. Српски етнографски зборник, књ. XVII. Београд: САНУ.

Ethnological Research of Hilandar Monastery (1973–1983) Part Two: in Hilandar

Ranko Barišić

Summary

A team of ethnologists consisting of Ranko Barišić and Miroslav Draškić started systematic research of the ethnographic heritage in the Monastery on Mount Athos in 1973. The task of the ethnologists was to find, record, and classify ethnographic items in the Monastery. The aim of this text is to depict the beginnings of the ethnologists' work done in the Monastery and also to pinpoint some of the challenges they faced in their work during their first stay in Hilandar.

Keywords: Hilandar, ethnologists, artefacts, ethnological research.

Ранко Баришић / Ranko Barišić
Етнографски музеј, Београд /
Ethnographic Museum, Belgrade
E-mail: rankobarisicbg@gmail.com

Примљено/Received: 19. 6. 2024.
Прихваћено/Accepted: 28. 6. 2024.